

УДК 351.751.5 (477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.5/27.204050>**Наталія СІРУК,***orcid.org/0000-0003-3504-9368*

кандидат історичних наук, викладач

Волинського коледжу

Національного університету харчових технологій

(Луцьк, Україна) *siruk.nat@meta.ua***Людмила МАРКІВСЬКА,***orcid.org/0000-0002-3017-5587*

кандидат історичних наук,

завідувач кафедри документознавства та інформаційної діяльності

Приватного вищого навчального закладу «Академія рекреаційних технологій і права»

(Луцьк, Україна) *markivska1@ukr.net*

ЦЕНзуРА ЯК ЗАСІБ ІДЕОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ В УРСР (20–50-ті РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті досліджується становлення та вплив політичної цензури і партійного контролю за культурним простором УРСР в 1920-1950-х роках. Цензура існує у будь-якій державі. Але політична цензура як прояв саме ідеологічної дискримінації є атрибутом держави тоталітарної, оскільки стоїть на сторожі збереження ідеологічної єдності. Тому, коли говоримо про тоталітаризм, можемо констатувати наявність дискримінації ідеологічної, проявом якої є заборона опозиційних думок та нав'язування режимом власних ідей. В тоталітарній державі ідеологізуються всі суспільні сфери, в тому числі й цензура, як механізм забезпечення ідеологічного тиску на культуру, науку, мистецтво. Відомо, що радянська влада продовжила практику царизму, використовуючи вільну думку і слово, прояви національної свідомості самотності. Та вона не просто продовжила, а поглибила і розвинула «традиції» Російської імперії, діючи більш масштабно й брутално, скувавши розум, волю та активність людей. Цензура стала головним знаряддям контролю партії-держави за засобами масової інформації, культурно-інтелектуальним життям суспільства. Система цензури дозволяла «відфільтрувати» величезний масив літературної, мистецької, наукової продукції, поставивши творчу працю на службу інтересам партії-держави та забезпечуючи тотальну ідеологічну обробку населення.

Існує багато підходів до значення слова «цензура». Аналізуючи семантику цього визначення, варто зупинитися на такому формулюванні – контроль влади за змістом і розповсюдженням інформації, друкованої продукції, музичних і сценічних творів, творів образотворчого мистецтва, кіно, фотоматеріалів, передач радіо і телебачення, веб-ресурсів, у деяких випадках – також приватного листування, з метою обмеження або недопущення поширення ідей і відомостей, визнаних владою шкідливими, небажаними для неї або суспільства в цілому. Як контроль держави, організації чи групи людей над публічним виявом думок і творчості індивіда, цензура неодноразово мала місце на території України.

Ключові слова: цензура, ідеологічний контроль, культура, партія, постанова.

Natalia SIRUK,*orcid.org/0000-0003-3504-9368*

Candidate of Historical Sciences, Lecturer

at Volyn College

of National University of Food Technologies

(Lutsk, Ukraine) *siruk.nat@meta.ua***Liudmyla MARKIVSKA,***orcid.org/0000-0002-3017-5587*

Candidate of Historical Sciences,

Head of Department of Documentation and Information Activities

of Private Higher Education Institution “Academy of Recreational Technologies and Law”

(Lutsk, Ukraine) *markivska1@ukr.net*

CENSORSHIP AS A MEANS OF IDEOLOGICAL CONTROL IN USSR (20–50-IES OF XX CENTURY)

The article investigates the formations and influence of political censorship and party control over the cultural space of USSR in 1920s-1950s. Censorship exists in any state. But political censorship as a manifestation of ideological discrimination is an attribute of a totalitarian state, because it stands on the of ideological unity. So, when we talk

about totalitarianism, we can state that there is ideological discrimination, manifestation of which is the prohibition of oppositional thoughts and the imposition of their own ideas. In totalitarian state all social spheres are being ideologized, including censorship, as a mechanism for providing ideological pressure on culture, science and the arts. It's known that the Soviet authorities continued the practice of tsarism, eradication free thought and expression, manifestations of the national consciousness of identity. But it not only continued, it deepened and developed the "traditions" of the Russian Empire, acting on a larger and more brutal basis, shaking the mind, will and activity of the people. Censorship has become the main instrument of control of the party state by the mass media, cultural and intellectual society's life. The system of censorship allowed us to «filter» a vast array of literary, artistic, scientific production, putting creative work in the service of the interests of the party-state and providing total ideological treatment of the population.

There are many approaches to the meaning of the word "censorship". Analyzing the semantics of this definition, one should dwell on such a formulation – the control of power over the content and distribution of information, print, music and scenic works of fine arts, cinema, photo materials, broadcasts of radio and TV, web resources, in some cases also private correspondence, in order to limit or prevent the dissemination of ideas and information recognized by the authorities as harmful, undesirable to the public or to society as a whole. As a control of the state, organization or group of people over the public expression of thoughts and creativity of the individual has repeatedly taken place in Ukraine.

Key words: censorship, ideological control, culture, party, decree.

Постановка проблеми. Одним з ключових елементів політико-ідеологічного контролю за культурою, мистецтвом, наукою та загальножиттям, була цензура. Вона здійснювала щоденний нагляд за роботою газет, журналів, видавництв, за театрами, музеями, бібліотеками, радіомовленням і так далі. Цензура «просіювала» різноманітні інформаційні потоки, щоб не допустити будь-яких, навіть найменших, відступів від визначених ідейних стандартів. Україна, як завжди, була в епіцентрі уваги.

Аналіз досліджень. Українська та російська історіографія за останні 20 років представлена значним масивом монографій, збірниками статей та документальним матеріалом, з яких висвітлюється діяльність, формування органів цензури. Це, перш за все, Баран В. К., Шаповал Ю. І., Очеретянюк В. І., Федотова О. О. та ряд інших. Однак вивчення форм, методів діяльності органів цензури триває.

Мета. Проаналізувати роботу, механізми, функції та форми контролю органів цензури, зокрема «Головліту», в УРСР в 20-50 х роках ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Політичні репресії в радянській державі стали невід'ємною частиною тоталітарного режиму. Вище партійно-державне керівництво СРСР, застосовуючи державний терор, боролася з потенційною чи реальною опозицією, індивідуальним інакдумством, прагнуло взяти під контроль всі сфери життя суспільства, зокрема духовну. Політична цензура, виступаючи в ролі «ідеологічного жандарма» радянського суспільства, була покликана боротись із «ворогами народу і партії» не за допомогою силових методів, а шляхом обмеження їх інтелектуальної та творчої праці.

У процесі вивчення історії становлення та формування радянської системи політичного контролю можна виділити основні етапи її фор-

мування та більш локальні періоди становлення. Визначення хронологічних циклів історії радянської політичної цензури в Україні співпадає, по-перше, з політичною історією СРСР, по-друге, з історією української радянської культури, по-третє, з історією формування союзних (республіканських) органів цензури. Виходячи із широкого розуміння цензури як політичної системи, запропонована періодизація є певним синтезом вказаних підходів з урахуванням регіональних хронологічних меж. Для визначення основної функції політичної цензури як важливішої складової радянської державності слід вказати, що в її розвитку було чотири основні періоди:

- 1) з 1917 р. по 1930 р. (становлення);
- 2) з 1930 р. по 1953 р. (удосконалення);
- 3) з 1953 р. по 1984 р. (спроби пристосування до «лібералізації» та «стагнації»);
- 4) з 1985 р. по 1990 р. (мімікрія до «перебудови» та занепад).

Найважливішим поєднуваним механізмом у цій системі на межі 1940-х рр. стала політична цензура, що реалізовувалася через державні органи – Головне управління у справах літератури та видавництв (далі – ГОЛОВЛІТ) і Головний репертуарний комітет (Головрепертком). Саме цей встановлений порядок не змінювався до періоду революційних перетворень 1990-х рр., що знищили тоталітарний режим та його механізми влади. Процес зрощення партійного та державного апаратів призвів до їх функціонального об'єднання. Ця система отримала назву адміністративно-командної системи управління та стала визначальною ознакою радянського способу життя, що ґрунтувався на принципі хронічної підозри.

Огляд кола видань та аналіз літератури переконує в тому, що завдання органів військової цензури початку 20-х років ХХ століття сягали набагато далі, ніж збереження політичних,

економічних і військових таємниць. Це обумовило їх нову реорганізацію. Відповідно до постанови Ради народних комісарів РСФРР (далі – РНК РСФРР) від 21 грудня 1921 р. затверджувалось «Положення про політичний контроль». На його основі служба військової цензури ліквідовувалась і створювалися відділи, відділення і пункти політичного контролю при секретно-оперативних підрозділах центральних і місцевих органів надзвичайних комісій. У повітах політконтроль здійснювали безпосередньо уповноважені надзвичайних комісій (Очеретянко, 1998).

З метою централізації органів цензури 6 червня 1922 р. Декретом РНК РРФСР було схвалене «Положення про Головне управління у справах літератури і видавництва (ГОЛОВЛІТ)» при Народному комісаріаті просвіти РРФСР і його місцевих органах. На теренах радянської України початок діяльності ГОЛОВЛІТУ було покладено постановою РНК УСРР від 11 серпня 1922 р., згідно з якою при Народному комісаріаті освіти УСРР створювалося Головне (пізніше Центральне) управління у справах преси, а при губернських політпросвітах – його місцеві підрозділи (Костишева, 2005). На нього покладалося:

а) попередній перегляд всіх призначених до опублікування або розповсюдження творів, як рукописних, так і друкованих, періодичних і неперіодичних видань, знімків, малюнків, карт тощо;

б) видача дозволу на право публікації окремих творів, а також періодичних і неперіодичних органів;

в) створення списків творів, заборонених до продажу і розповсюдження;

г) видання правил, розпоряджень і інструкцій у справах друку, видавництва, друкарень, бібліотек і книжкових магазинів.

Положення окреслювало і коло видань, які від початку заборонялися до публікації і розповсюдження. Серед них література, що містила агітацію проти радянської влади, розголошувала військові таємниці, збуджувала громадську думку шляхом викладення неправдивих відомостей (Очеретянко, 1998).

Тут же містився перелік питань, який мав враховуватись при видачі дозволу на розповсюдження будь-якої літератури та інформації. Він полягав:

а) у недопущенні до друку відомостей, що не підлягають розголошенню (у відповідності із затвердженим переліком);

б) у недопущенні до друку статей, які мають ворожий характер щодо Комуністичної партії та радянської влади;

в) у недопущенні всякого роду друкованих творів, через які проводиться ворожа ідеологія в основних питаннях (суспільства, релігії, економіки, національного питання, сфери мистецтва тощо);

г) у недопущенні бульварної преси, порнографії, сумнівної реклами тощо;

д) у вилученні зі статей найбільш гострих місць (фактів, цифр, характеристик), що компрометують радянську владу і Комуністичну партію (Очеретянко, 1998).

Отже, основні напрями діяльності новоствореної установи визначалися відповідним положенням і полягали у тому, щоб забезпечувати ефективний цензурний нагляд за культурою, наукою та мистецтвом. Зрозуміло, що політичний контроль здійснювався виходячи з настанов, визначених правлячою партією. Саме цензура впроваджувала щоденний нагляд за роботою газет, журналів, видавництв, за театрами, музеями, бібліотеками, радіомовленням і так далі. Вона, так би мовити, просіювала різноманітні інформаційні потоки, щоб не допустити будь-яких, навіть найменших, відступів від визначених ідейних стандартів.

Дієвий та багатофункціональний механізм політичної цензури протягом 1920-1930-х рр. охопив усі сфери культурного життя України. Цензурні обмеження завдали великої шкоди українській культурі в цілому. Ведучи боротьбу із «буржуазно-націоналістичними» напрямками в літературі, театрі, кіно, музиці, впроваджуючи ідеологічні стандарти для митців, радянська влада знищувала їх, як морально, так і фізично. Знищення відбувалось не лише за допомогою фізичної розправи. Закриття архівів для науковців, видавництв, театрів для окремих авторів позбавляло їх матеріального добробуту та можливості творити. Вилучення книг з обігу, внесення їх до переліку творів, заборонених до використання через «ідеологічну недосконалість», приводило до «загибелі» авторів у пам'яті людей.

Попередній контроль у системі політичної цензури був чи не найефективнішою і досконалою її формою. Вже на цій першій стадії цензурного перегляду вилучалась велика кількість «ідеологічно шкідливих творів». Та крім попереднього контролю, який займав велику кількість часу та сил органів цензури, існували контроль наступний та військовий. Вони поставали як методи впливу та стримування суспільних ідей та думок, що не відповідали стереотипам радянського життя. В 1920-1930-х рр. поняття каральної цензури набуло буквального значення. В роботі колегій Головліту і його місцевих органів брали участь

представники Державного політичного управління при Народному комісаріаті внутрішніх справ, що засвідчувало неминучість покарання за розголошення певної інформації. Між двома відомствами встановлювались тісні контакти щодо санкцій відносно авторів-порушників, тиражів видань, окремих екземплярів, що вимагають вилучення й утилізації та іншого. Потрапляючи під наступну цензуру, друкована продукція вилучалась з обігу повністю або ж окремими тиражами (Бабюх, 2007).

У липні 1946 р. було створено Головне управління у справах літератури та видавництва при Раді Міністрів УРСР, іншими словами – Головліт УРСР. Цей орган цензорського контролю керувався низкою документів, насамперед, «Переліком відомостей, заборонених до опублікування у відкритій пресі». Головліт УРСР повинен був стояти на сторожі політичних, ідеологічних, військово-економічних інтересів режиму. У післявоєнний період на всю територію СРСР, у тому числі й в Україну, потрапила велика кількість іноземної літератури. За джерелами надходжень вона поділялася на три основні категорії:

- а) трофейну;
- б) поточну (надходила за підпискою);
- в) літературу, яку отримували органи цензури в якості подарунків від різних іноземних громадських організацій.

У зв'язку з цим в органах цензури з'явився новий напрям діяльності – опрацювання численної трофейної літератури, що потрапила в країну після війни. Загальна кількість цієї літератури, що надійшла в Радянський Союз, переважно німецькою мовою, нараховувала декілька мільйонів примірників (РДАСПІб).

В одному з документів, що стосувався роботи органів цензури, начальник Головліту УРСР К. Полонник зазначав: до міністерств, підприємств та установ із Німеччини, інших країн надходить трофейна література, серед якої «є антирадянські матеріали, що підлягають вилученню та знищенню на місці <...>». В Україні трофейна література була отримана в 14 областях, більш як 100 організаціях в кількості 213,6 тисяч примірників. У 1947 р. Головліт СРСР розіслав всім міністерствам накази, які визначали порядок надходження і використання трофейної літератури, що обов'язково повинна була проходити цензуру (РДАСПІ). Як правило, таку літературу тримали в закритих книжкових фондах бібліотек, забезпечивши її «недоторканість» (Шаповал, 2001: 175).

У червні 1947 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ про збереження державної

таємниці, що поживило діяльність органів цензури. Тоді ж Головліт СРСР звернувся з пропозицією до Ради Міністрів СРСР – зобов'язати керівників міністерств, відомств і організацій самим визначити коло питань і відомостей, що їх не можна друкувати відкрито. На підставі одержаних пропозицій навесні 1948 р. союзний уряд прийняв документ, яким визначив коло відомостей, що становлять державну таємницю і не можуть публікуватися у відкритій пресі (Баран, 1994: 105).

Одним з важливих напрямків діяльності органів цензури в цей період був ретельний контроль за букіністичними магазинами. 19 липня 1947 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило спеціальну постанову «Про контроль за торгівлею букіністичною літературою». За вимогою керівних партійних органів була проведена суцільна перевірка всіх магазинів України, які торгували букіністичною літературою, щоб не допустити порушень правил торгівлі літературою та вимог цензорського контролю. У вересні 1947 р. керівник Головліту УРСР К. Полонник доповів секретарю ЦК КП(б)У з питань ідеології К. Литвіну, що в республіці встановлено жорсткий контроль за букіністичною торгівлею. За його словами, кожні 3–5 днів цензори облітів перевіряли літературу, що надходила до мережі; двічі на місяць цензори без попередження перевіряли книжкові фонди букіністичних магазинів. Такий порядок забезпечував постійний нагляд за роботою книгарень і за фондом літератури, яка в них знаходилась (Баран, 1994: 106).

Значну увагу органи цензури приділяли роботі бібліотек. Упродовж 1947 р. вони провели ревізію книжкових фондів усіх бібліотек України. Однак ця ревізія не дала належного ефекту, оскільки питання вилучення «шкідливої літератури» залишалося до кінця не врегульованим. Тому Головліт СРСР видав «Зведений список літератури, що підлягає вилученню з бібліотек громадського користування». Цей список охоплював понад чотири тисячі назв книг, які потрапили в число заборонених згідно з наказами цензури за 1933 – 1947 рр. (Водоп'янов, 1997: 435–438). В одній з постанов Головліту УРСР, яка стосувалася перевірки книжкових фондів у бібліотеках України, вказувалося на «засміченість ворожою, буржуазно-націоналістичною літературою книжкових фондів бібліотек <...>», особливо в західних областях республіки. З огляду на такий стан справ, Рада Міністрів УРСР зобов'язала Головліт УРСР провести чергову перевірку книжкових фондів у всіх бібліотеках України, щоб виправити виявлені недоліки (ЦДАВОВУ, 1948: 31).

Місцеві органи влади повинні були підібрати в кожній області групи по 10–15 кваліфікованих спеціалістів, здатних здійснювати заплановані перевірки. Із книготорговельної мережі та бібліотек громадського користування було вилучено чимало видань, зокрема «Нарис історії української літератури» (під редакцією С. І. Маслової та Є. П. Кирилюка); «Історія України – короткий курс» (під редакцією С. М. Білоусова, К. Г. Гуслистого, М. Н. Петровського); всі твори М. С. Грушевського і В. К. Винниченка за всі роки, усіма мовами та інші (ЦДАВОВУ, 1948). Окрім того, починаючи з другої половини 40-х рр. ХХ століття існував зведений список «політичної шкідливої літератури», який нараховував 7 тисяч назв книжок, що підлягали вилученню з бібліотек загального користування. З-поміж інших, вилученню підлягали твори авторів, які стали жертвами ідеологічних кампаній, проведених в останній період сталінщини, – проти «буржуазних космополітів», «критиків-антипатріотів», проти вчених-генетиків і так далі (Баран, 1994: 106).

У січні 1949 р. Головліт СРСР виробив «Перелік відомостей, заборонених до опублікування у відкритій пресі». Було запроваджено жорстокіші обмеження змісту друкованої продукції та повну заборону видань з окремих питань, зокрема про наявність і діяльність науково-дослідних та інших закладів, що займалися проблемами атомної енергетики, ракетної техніки. Цього ж року було створено спеціальний відділ цензорського контролю науково-технічної літератури. З метою неухильного виконання владних директив в усіх облітах здійснювалися відповідні перевірки, проводилися заняття з вивчення переліків, інструкцій, введено складання цензорами «техмінімуму» (знання основних відомчих документів). Начальників республіканських, крайових органів цензури,

керівників облітів зобов'язували підвищувати вимогливість до контрольованих видань та відповідальність за їх політико-ідеологічний зміст.

Згідно з інструктивними документами Головліту УРСР, про всі недоліки ідеологічного характеру належало інформувати місцевих партійних керівників, щоб вони впливали на редакторів газет і журналів, керівників видавничих організацій, які санкціонували до друку твори з ідеологічними хибами. Начальники республіканських Головлітів були зобов'язані спеціальними донесеннями інформувати союзний Головліт про всі випадки затримки друкованих матеріалів та радіопередач. Перед надходженням у продаж вся література, що закуповувалась книгарнями, підлягала обов'язковій цензорській перевірці. Посилювався нагляд за вивезенням літератури і тими виданнями, які надходили з-за кордону. Лише за 1946–1949 рр. було заборонено для відкритого користування понад 441 тисяч іноземних видань і здійснено понад 32 тисячі вилучень літератури, що надійшла до СРСР (ЦДАВОВУ, 1946: 59)

Висновки. Таким чином, повоєнні роки виявилися завершальним етапом формування в країні сталінського абсолютизму, в тому числі в духовній сфері. Тоталітарний режим усілякими засобами утверджував притаманні йому ідеологічні догми, прагнув сформувати відповідну суспільну свідомість, світогляд громадян. Одним з ефективних засобів такого контролю була цензура та орган, що забезпечував ефективний цензурний нагляд за культурою, наукою та мистецтвом – Головне управління у справах літератури і видавництва (ГОЛОВЛІТ). Така спрямованість державної політики гальмувала розвиток української культури і завдавала великих втрат інтелектуальному потенціалу нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баран В. К. Цензура в системі тоталітаризму. *Сучасність*. 1994. № 6. С. 104–117.
2. История советской политической цензуры : документы и комментарии / под ред. З. К. Водопьянова. Москва : РОССПЭН, 1997. 672 с.
3. Костилова С. О. Документи Головліту УРСР як джерело вивчення системи політико-ідеологічного контролю над друкованими ЗМІ. *Проблеми історії України : факти, судження, пошуки*. Вип. 13. Київ, 2005. С. 107–117.
4. Российский государственный архив социально-политической истории (РДАСПИ). Ф. 17. Оп. 132. Д. 149. Записки Главлита и заключения сектора издательств о работе Главлита и предложение по усилению охраны государственной охраны государственной тайны, об изъятии некоторых книг из библиотек общего пользования и книготорговой сети.
5. РДАСПИ. Ф. 17. Оп. 132. Д. 97. Записки, справки местных партийных органов, Главлита СССР, ВЦСС с заключениями сектора культурно-просветительских учреждений по вопросам работы библиотек, об изъятии политически вредных книг.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ). Ф. 4605. Оп. 1. Спр. 20. Накази Головліту УРСР по основній діяльності за 1948 рік.
7. ЦДАВОВУ. Ф. 4605. Оп. 1. Спр. 11. Накази Головліту УРСР по основній діяльності за 1946 рік.
8. Шаповал Ю. І. Україна ХХ століття : особи та події в контексті важкої історії. Київ : Генеза, 2001. 560 с.
9. Очеретянко В. І. Політична цензура в системі контролю за особистістю та суспільством : до 80-річчя створення радянської цензури. *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ*. 1998. № 1/2 (6/7). С. 70–79.

10. Бабюх В. А. Діяльність політичної цензури як форма ідеологічного контролю в Україні (1920-1930-ті рр.). *Історія України. Маловідомі імена, події, факти* : збірник статей. Вип. 34. 2007. С. 12–23.

REFERENCES

1. Baran V. K. Tsenzura v systemi totalitaryzmu [Censorship in the system of totalitarianism]. *Suchasnist*. 1994. N. 6. Pp. 104–117 [in Ukrainian].
2. Istoriiya sovetskoy politicheskoy tsenzuri : dokumenty i kommentarii / pod red. Z. K. Vodopyanova [History of Soviet Political Censorship: Documents and Comments]. Moscow : ROSSPEN, 1997. 672 p. [in Russian].
3. Kostylieva S. O. Dokumenty Holovlitu URSSR yak dzherelo vuvchennia systemy polityko-ideolohichnoho kontroliu nad drukovanyymi ZMI [Documents of the Main Committee of the USSR as a source of study of the system of political and ideological control over the print media]. *Problemy istorii Ukrainy : fakty, sudzhennia, poshuky*. Vyp. 13. Kyiv, 2005. Pp.107—117 [in Ukrainian].
4. Rossiiskyi derzhavnyi arkhiv sotsialno-politychnoi istorii (RDASPY). F.17. Op. 132. D. 149. Zapiski Glavlita i zaklyucheniya sektora izdatelstv o rabote Glavlita i predlozhenie po usileniyu okhrany gosudarstvennoy okhrany gosudarstvennoy tayny, ob izyatii nekotorykh knig iz bibliotek obshchego polzovaniya i knigotorgovoy seti [Notes by Glavlit and the conclusions of the publishing sector on Glavlit's work and a proposal to strengthen the protection of state protection of state secrets, on the removal of some books from public libraries and the bookselling network]. [in Russian].
5. RDASPY. F.17. Op. 132. D. 97. Zapiski, spravki mestnykh partiynykh organov, Glavlita SSSR, VTsSS s zaklyucheniyami sektora kulturno-prosvetitskikh uchrezhdeniy po voprosam raboty bibliotek, ob izyatii politicheski vrednykh knig [Notes, certificates of local party bodies, the Glavlit of the USSR, the All-Union Central Council of Writers with conclusions of the sector of cultural and educational institutions on the work of libraries, on the seizure of politically harmful books]. [in Russian].
6. Tsenralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVOVU). F. 4605. Op. 1. Spr. 20. Nakazy Holovlitu URSSR po osnovnii diialnosti za 1948 rik [Orders of the Main Committee of the USSR for the main activity for 1948]. [in Ukrainian].
7. TsDAVOVU. F. 4605. Op. 1. Spr. 11. Prikazy Glavlita USSR pri SM USSR po osnovnoy deyatelnosti za 1946 god. [Orders of the Glavlit of the Ukrainian SSR at the Council of Ministers of the Ukrainian SSR on core activities for 1946]. [in Russian].
8. Shapoval Yu. I. Ukraina XX stolittia: osoby ta podii v konteksti vazhkoï istorii [Twentieth Century Ukraine: Persons and Events in the Context of a Difficult History]. Kyiv : Geneza, 2001. 560 p. [in Ukrainian].
9. Ocheretianko V. I. Politychna tsenzura v systemi kontroliu za osobystistiu ta suspilstvom : do 80-richchia stvorennia rad. tsenzury [Political censorship in the system of control over the individual and society: To the 80th anniversary of the creation of Soviet censorship]. *Z arkhiviv VUChK, HPU, NKVD, KHB*. 1998. N. 1/2 (6/7). Pp. 70–79 [in Ukrainian].
10. Babiukh V. A. Diialnist politychnoi tsenzury yak forma ideolohichnoho kontroliu v Ukraini (1920-1930-ti rr.) [Activity of political censorship as a form of ideological control in Ukraine (1920s-1930s)]. *Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty* : zbirnyk statei. Vyp. 34. 2007. Pp. 12–23 [in Ukrainian].